

---

## СУБСТАНТИВНО-ПРОНОМИНАЛНИ ПОДЛОЖНИ КОНСТРУКЦИИ В РАЗГОВОРНАТА РЕЧ

---

1. В предлаганата работа ще бъдат обсъдени условията, при които в устната реч на всекидневното общуване подлогът изречението се изразява двукратно – първия път със съществително име, а втория път с местоимение (инвариантен модел С+М), напр.: *"Обувките те тука се обелили"*, *"Днеска Назар и той беше там"*, *"Баща му не пуши той"*.

Посочените структури илюстрират един случай на влението дублиране на подлога в българския език\* и са алтернативни на друг вид двойни подложни конструкции – в които местоимението е препозитивно спрямо съществителното име (инвариантен модел М+С), тип: *"Те обувките тука се обелили"*. За построенията от втората група се смята, че са

---

\* Дублирането на подложния елемент се отбелязва специално в граматиките (Попов, 1974; Граматика, 1983) или се разглежда общо в контекста на удвояването на части на изречението (Пенчев, 1984; Недев 1988). Както е известно, принципно условия за удвояването са 1) двата компонента да назовават един и същ денотат; 2) поне единият от компонентите да е местоименен.

основен случай на дублиране на подлога. Основанията за са не само в очевидното им количествено преобладаване първите, но преди всичко в структурно-смиловата задълителност на дублиращия елемент в тях. В тези построупотребата на втория елемент (съществителното) е по приеобходима, за да се конкретизира местоимението\*. Съне стоят така нещата в конструкциите от типа С+М. първото обозначение на предмета (субстантивът) достатъчно ясно назовава подлога, така че последващото местоимеобозначение не носи нищо ново както в смислово, така граматично отношение. Именно със структурната незадълителност на втория елемент се обяснява по-ниската фреквеност на този тип конструкции; по същата причина местоимението нерядко се определя като излишен, "плеонастичен" елемент в изреченската структура и среща активна съпротива на нормализаторите на езика (вж. коментар на н. възгледи у Сиротинина 1974).

Подложните конструкции с препозиция на съществителното (С+М) са твърде бегло описани в научната литература. К. Попов отбелязва типа само с бележката, че "местоимението стои след съществителното при по-силна развърлуваност на речта" (Попов, 1974, с. 108), а Ив. Недев коментира модела в контекста на други проблеми и не си поставя като задача задълбоченото му и изчерпателно представяне (Недев, 1974, с. 47). Заслужава да се отбележи също и фактът, че знанията, които са натрупани въобще за дублирането на подлога на българския език, са основани преди всичко върху наблюденията над книжовно-писмената реч (предимно в нейния художествен вариант). Представата, която създават подобни наблюдения е в една или друга степен деформирана – в писмената комуникация съответните конструкции се проявяват неслучайно, имат преднамерен характер и обслужват специфични цели. Аналогичните построения в ежедневната устна

---

\* Проявите на този тип конструкции в разговорната реч са обект на друго наше изследване.

разяват условията и предпоставките на спонтанното  
щуване\*; в този случай носителите на езика ги употребяват  
естествено и непосредствено в съгласие с вътрешното си  
емоционално чувство, затова може да се смята, че тук те проявяват  
своите особени функции. Тъкмо за употребите на  
такива конструкции в спонтанната книжовно-разговорна реч ще  
бъде дума по-нататък\*\*.

2. Двойните подложни конструкции от субстантивно-  
именовомен тип битуват в разговорната реч в четири  
основни модела:

2. 1. *Модел С+М*. Този модел е универсален и най-чест.  
При него компонентите са разположени в непосредствен  
контакт, напр.: "*Душев той* нямаше да му го даде, обаче...",  
"*Сестра ми* до шеста стигнах май", "*Сестра ми* тя много  
избира от преди". В разговорната реч в обичайния случай  
има изразена пауза между съществителното и местоимението  
и двата компонента са интонационно единни, което е същес-  
твенна отлика на разговорните конструкции от стилистически  
гледна точка, съзнателно интонационно сегментирани съот-  
ветно конструкции в други типове устна реч (ораторска,  
цитаторска и под.). Лека пауза между елементите може да  
се появи в някои случаи и в спонтанната реч, но тук тя не е  
необходима за преднамерено сегментиране, а пауза за търсене на  
думи, за обмисляне на по-нататъшното съобщение и пр.

2. 2. *Модел С...+М*. Този модел се различава от  
първия по това, че компонентите не стоят непосредствено  
един до друг, а са дистанцирани, напр.: "*Гошо* се изкара голям  
дадог *той!*", "*400 капачки* колко струват *те* на пазара!",

\* Въпросът за общото и специфичното в проявите на разглежданите  
строения в различните видове реч (устна, писмена, спонтанна,  
спонтанна, с естетическа или неестетическа функция и т. н.) е важен, но  
не е предмет на настоящия изследване. Той безспорно следва да бъде тема на по-нататъшно обсъждане.

\*\* Използвани са магнетофонни записи на непосредствена,  
жива реч в семеен, приятелски и колегиален кръг. За улесняване на  
приемането цитираните примери са фонетично нормализирани и са  
изписани правописните и пунктуационните правила.



"Всичката пръст, дето я наринаха, тя тъй си седе". Компонентите на конструкцията могат да стоят съответно на абсолютното начало и край на изречението, като рамкиращи всички останали части, но често пъти местоименият компонент попада в средата на изречението, разделен от съществителното от различни поясняващи елементи или от други членове на основната изреченска структура (вж. по-нататък).

2. 3. *Модел С+ и +М*. Моделът се характеризира с контактна позиция на съществителното и местоимението помежду им обаче този път стои елемент *и*, напр.: "Любовта е много навита", "Вальо и той ли се дипломира", "Свекърва ми и тя се чувства неудобно". По данни на Мирчев тази конструкция се наблюдава още в средновековните българските паметници (Мирчев, 1974); от съвременни изследователи моделът не се посочва като отделен, макар конструкцията често се регистрира и в художествена литература\*.

2. 4. *Модел С. . . + и +М*. Конструкцията има особеностите на предходната, само че тук местоимението (заедно със съюза *и*) е отдалечено от съществителното име както в модел 2. От разглежданите четири схеми тази е сравнително най-рядка. Примери: "Тошко имаше също и той (въшки) гинекологията като хирургична специалност сигурно и ние с 15 дни (допълнителен отпуск)", "Докторите, дето доктори, и те не знаят какво му е".

3. Компонентите на разглежданата конструкция с оглед на лексико-граматичните си особености могат да се характеризират накратко така:

3. 1. Първият елемент, *съществителното име*, служи като основно обозначение на предмета-подлог. Това съществително винаги е определено (определеността му е изразена морфологичен или синтактичен път или пък е индивидуален).

---

\* Сrv. напр.: "Сарандовица и тя обърна гръб на дяда Моска Йовков), "Вятърът - и той е сякаш благосклонен към хайдутите Хайтов), "Катерина - и тя от някое време беше болна" (Д. Талев).

във формално отношение може да бъде самостоятелно употребено съществително име (включително субстантивни части) или словосъчетание с основна дума съществително, вж.: "Учителката *тя* не знае кой какво е донесъл", "Из *благоевградски магазин той* произвежда тапети", "Онез *речите те* и без това си бяха пълнички".

3. 2. Вторият елемент, *местоимението*, има функция на дублираща част с незадължителен характер и в морфологичен аспект може да бъде:

3. 2. 1. Лично местоимение. Тези случаи са типични и широко разпространени в спонтанната реч.

Основен дял имат конструкциите с третолични местоимения *той, тя, то, те* (от този вид бяха всички цитирани досега примери).

Особеностите на речевата ситуация при спонтанното битуване мотивират, от друга страна, честата употреба на местоимения във второ лице, които дублират съществителни имена-обръщения, напр.: "Пламене, *ти* кой писател очакваш да се падне?", "Дилянче, къде отиваш пък *ти*?". Тук съществителното-обръщение се идентифицира с носителя на предикативния признак и поема службата на подлог в изречението с глагол-сказуемо във 2 л. ед. или мн. ч. Като такъв то естествено се дублира от второлични местоимения.

Лични местоимения в първо лице рядко се срещат като дублиращи подлога елементи, защото е по-особена самата ситуация, в която става възможно такова дублиране, вж. напр.: "Тая група... *ний* родили ли сме някои други хора?"\*

3. 2. 2. Показателно местоимение *това*. Според К. Попов дублирането с *това* не е присъщо на народния език (Попов, 1974, с. 109), но наблюденията показват битуване на такива конструкции в книжно-разговорната реч, макар и със снижена преквенция. Примери: "За американците *войната това* е Младите лъвов", "Коконата *това* е селска работа в смисъл", "Един от най-големите френски писатели натуралисти

\* Става дума за театрална група.



това е Емил Зола", "Бе митингите това не е политика бе". К. Попов коментира, че този модел, привнесен по книжовен път от руския език, има книжна стилистична окраска и елементът *това* "в литературно необработения стил... добива механична употреба, лишена от стилистическо и експресивно значение, и следователно става паразитна дума" (Попов, 1990, с. 255). Сигурно е обаче, че и "паразитното" *това* има спонтанното общуване определена функционално-речевата мотивация (вж. по-нататък).

Местоимение *това* може да се явява и като обобщителна дума след няколко еднородни подлога, тип: "*Шишовът несесерът с виллиците, пластмасовите чашки – това трябва да се приготви сега още*".

3. 2. 3. Обобщително местоимение. В този случай субстантивният елемент в конструкцията задължително е многочленен – представлява няколко съществителни имена, свързани изброително като еднородни подлози. Цялата група на подлозите впоследствие се обобщава чрез местоимението *всичко* или *всички*, напр.: "*Свекърва ми, майка, аз, Тошко и всичките, абсолютно всичките бяхме намазани*".

4. Стана ясно, че съществителното име в разглеждания конструкция пълноценно обозначава предмета-подлог и структурно-семантичен план не се нуждае от подкрепата на местоимението. Поради това с особена важност стои въпросът за мотивацията на повторното местоименно обозначаване на подлога.

4. 1. Във всяка от разновидностите на конструкцията откриват специфични мотиви за употреба на местоименния елемент.

4. 1. 1. В конструкцията *С+М* тези мотиви са два.

Като основен се очертава мотивът за акцентиране на подложната дума. Във функционален аспект подлогът реализира като тема на изказването (обикновено е налице подемане на предходно споменат предмет) и смисълът на употребата на местоимението веднага след субстантивно

Значение е в подчертаването на подлога-тема, вж.: " – Не трябва лекции. Гледай учебника да научиш и ще ти пишат дедм. – Учебникът той е същата работа. Толкова объркан учебник не съм виждал". Мотивацията на говорещия да подчертае тематичния елемент лежи в сферата на психологията на общуването. Най-вероятно дублирането произтича от нужността (според преценката на говорещия) на съобщението, да се привлече вниманието върху изказването като цяло или върху предмета на съобщението в частност.

Вторият мотив е свързан със спонтанния характер на речта и по-специално с оформянето на изказването "в ход", без предварителна подготовка и без достатъчно време за обмисляне в момента на говоренето. В разглеждания случай без субстантива адресантът назовава предмета на съобщението си, но самото съобщение все още не е (достатъчно добре) оформено в съзнанието му. Дублиращият местоименен елемент помага на говорещия да спечели време за обмисляне на самото съобщение, запълва паузата, докато се търсят нужните думи и пр. Примери: *"Обсерваторията, тя е горе на върха"*, *"Баба му, тя е такова... македонка, там някъде"*, *"Неговата резиденция, тя си е такова... тя е извън държавата бе"*. Тук елементите на конструкцията често се разделят от пауза със пужебен характер; пауза за търсене на дума може да се появи и по-навътре във фразата, а вместо местоимения дублиращ елемент с функция на запълване е възможно да се срещнат също паразитни думи или "акане". Подобни недобре оформени фрази, наричани от някои изследователи "негладки", са твърде чести в устното непреднамерено общуване. В разглеждания случай, когато "негладкостта" се явява по повод на подлога, местоименното дублиране на подложната дума е най-елегантният начин (в сравнение с "акането" и паразитните думи) за запълване на паузата. Самото местоименно дублиране от семантична гледна точка е излишно, но то е необходимо за говорещия, за да построи фразата си. "Плеонастичността" тук е относителна, доколкото е оправдана от спецификата на



спонтанното общуване и доколкото облекчава говорещия и затормозява слушащия (с "акане" например).

Аналогични на описаните са и причините за употреба на дублиращо показателно местоимение\*.

4. 1. 2. В структурите от типа *C... + M* се налагат съ две обяснения за употребата на дублиращия компонент, основно значение имат особеностите и функциите елементите, разположени между субстантива и местоимението.

В едни случаи компонентите на разглежданата конструкция са разделени от различни разширяващи и поясняващи синтактични структури – обикновено това са пояснения за съществителното име (обособени определения, разширяващи задпоставени определения, подчинени определителни изречения), по-рядко се срещат вметнати изрази, свързани с други части подчинени изречения и пр., напр.: *"Една такава стая с големината на тоя хол, пет-шест метра, нали, дълбоко ти знаеш ли колко неща ще ти събере"*, *"Останалите, 15 души, 20 човека, почти основна група, нали, те уморени – останали са"*, *"Тоя ресторант, дето беше на нашата сватба отпреди, тоя каптиран"*, *"Една от причините да напусне това е конфликтът там със..."*, *"И Тольо – ти го познаваш – той вика..."*. Всички тези случаи вставените структури, независимо техния вид, водят до увеличаване на т. нар. дълбочина на изречението (за понятието дълбочина вж. Ингве 1965). Тези по-голяма или по-малка степен стагнират развитието на темата, като разширяват информацията относно съществителното-подлог или зациклят изказването чрез въвеждане на странична информация. В резултат на това често се надхвърлят възможностите на оперативната памет, т. е. излиза се из

---

\* Имат се предвид само случаите, в които местоимението специално се използва за дублиране на подлога. Друго е положението, когато основната му функция е за обобщаване на групата на еднородните подлоги, при което то по необходимост става техен дублиращ елемент. Тези случаи (а към тях се отнасят и дублиранятия с елементи *всичко* и *всичко това*) за разглежданата тема не са интересни – тук дублирането е конструктивно обусловено и поради това неизбежно.



опустимите предели за възприемане на устен текст. В тези случаи дублиращият местоименен елемент, който остава в основната част на изречението, има специфична функция – служи за ограничаване на дълбочината, като "припомня" подлога-тема, чиято рема все още не е изказана, все още предстои. Повторното назоваване в същинското съобщение на станалия изолиран напред подлог не е излишно, а е необходимо – за говорещия (като трамплин за подаване на темата) и за слушащия (като неутрализиране на прекъсването на опора за по-добро възприемане на казаното).

Други са случаите, при които между дистанцираните елементи на двойната подложна конструкция стоят части от темата на самото просто изречение (или цялата рема), напр.: *"Раците не миришат те", Тез марули пълни са с нитрати те* "то туй време... март месец за да ги изкарат", *"Тони, свърши ги вече (училището)"*. Фактът, че тук между субстантива и дублиращото местоимение не стоят разширяващи и поясняващи части, а основна информация по темата на изказването, води към друго обяснение за мотивите на дублирането. В случая местоимението, също както в конструкциите с контакт между елементите, е с функция за акцентиране на тематизирания чрез субстантива предмет (вж. т. 4. 1. 1.). Само че тук в стремежа си по-бързо да изкаже комуникативно важната информация, веднага след субстантива говорещият въвежда темата (или част от нея) и едва после добавя местоимения елемент, като с това реализира първоначалния си замисъл (акцентиране на подлога-тема). В полза на такова тълкуване говорят особено примерите, в които местоимението не стои в абсолютния край на изречението, а някъде по средата, като между него и съществителното остават само най-значимите за дадената ситуация на общуване елементи.

4. 1. 3. Структурите със съюз *и* между съществителното и местоимението (модел *C+и+M*) имат основно значение за присъединяване. Местоименият елемент чрез *и*-то служи за присъединяване на назования със субстантива предмет към

някакъв предходно споменат предмет или група предмет. Приобщаването се извършва на базата на значението "също" придавано от съюза *и* пред местоимението, срв.: "*Люба и* е много навита" = Люба също (като *X*) е много навита. "*Здравецът и той* нацфтял" = Здравецът също (като цветя *X*) е нацфтял\*. Този тип приобщаване често е свързано изграждане на изречението на базата на пълно или частично повторение на лексикалния състав на предходни изречения понякога и на базата на лексико-синтактичен паралелизъм напр.: "*Тука града негов, проститутките и те негов.*" "*Викам: "Шът, ще мълчиш", татко и той* ѝ казва да мълчи

Друг характер имат употребите, когато предметът в съобщението не се въвежда тепърва, за да бъде присъединен към назовани или мислени други предмети, а се подема предходните изказвания (или се извежда от ситуацията общуването), за да се изрази спрямо него експресивна оценка или емоционално отношение, напр.: " – ... обаче Цецо заинатил и искал да го вика на съд. – *Цецо и той* що не гледа службата!", " – На Сашо вече нещо не сме му от черга един вид. – *Сашо и той* барем да не ми е ял в къщата!" В тези случаи на изреченията по принцип са несъобщителни дуб. ащото местоимение има точно определена функция акцентира предмета-тема, за да изпъкне по-ярко изразена по-нататък оценка или емоция.

4. 1. 4. Подобни функционални особености се наблюдават и в конструкциите с дистантно разположение на елементите по модела *С... + и + М*. Само че тук към функциите присъединяване или емоционално-оценъчно подчертаване добавят и основанията, посочени за конструкцията *С... +* (вж. т. 4. 1. 2), а именно: местоимението се отдалечава съществителното поради желанието на говорещия по-скоро да изложи ремата или поради въвеждането на поясняващи структури след съществителното (т. е. към функцията

---

\* Й. Пенчев предполага, че *и* в подобни случаи е част от сложен присъединителен съюз не само – но и (Пенчев 1984, с. 84).



стоимението за присъединяване или подчертаване се слагва и функция за ограничаване на дълбочината). Ето съответни примери: "Цялото му лице беше и то в пъпки", "З бабушкери къде са тръгнали и те!", "Оня бидон, зелето го беше... дете щеше да го даваш на майкини, и той ли не дава?"

4. 2. И така, двойните подложни конструкции с препозиция на съществителното имат различни функционални особености, които зависят от модела на изграждане ( $C + M$ ,  $C + M$ ,  $C + и + M$ ,  $C... + и + M$ ) и от особеностите на ситуацията, в която този модел се употребява. Над всичко стои, избира се, комуникативната интенция на говорещия.

Могат да се обобщят четири основни цели, свързани с появата на дублиращия местоименен елемент:

4. 2. 1. Като основна се откроява целта за подчертаване същинския подлог, обозначаващ предмета-тема на общението. Такава функция имат при определени условия и другите модели, но тя е основна за първия модел  $C + M$ . Избягването на местоименното обозначение тук с нищо не нарушило граматичността и смисловата цялост на изречението, но би го лишило напълно от акцентуваността върху подлога. При модела  $C + и + M$  значението акцентиране на подлога се явява при изразяване на емоционално-оценъчна реактивна реакция спрямо предходно споменат предмет. При моделите с дистанциране  $C... + M$  и  $C... + и + M$  желанието да се акцентира подлогът е основание за поява на местоимението. В случаите, в които съобщаването на ремата изпреварва местоименното обозначение. Тук подлогът-тема се акцентира, но се обозначава втори път, но едва след съобщаването на ремата.

4. 2. 2. На второ място трябва да се посочи функцията за присъединяване на предмета-подлог към друг предмет или група предмети. За тази цел е специализиран моделът  $C + и + M$ . Същата функция е основна и за разделната конструкция  $C + и + M$ .

4. 2. 3. Функция за ограничаване на т. нар. дълбочина на

изказването има основно моделът с раздалечаване на елементите С... + М. Тази функция е свързана с обем задпоставено разширяване на същинския подлог и въвеждане на вторична информация, което има като резултат отделяне на обозначението на предмета от основното съобщение за него. Чрез дублиращото местоимение говорещият се застрахова срещу ограничеността на оперативната памет. Подобни функции има, макар и по-рядко, и конструкцията С... + и + М, в която обаче функцията за ограничение на дълбочината съжителства с функцията за присъединяване.

4. 2. 4. В т. нар. негладки фрази дублирането на субстантивното обозначение на подлога има функция за запълване на пауза, докато се обмисли основното съобщение, докато се намери подходящата дума или се преустрои фразата (при промяна на първоначалния замисъл). При това запълване се оформя двойна подложна конструкция по модела С... + М, но дублирането тук има формален характер. То е резултат от условията на спонтанното общуване и стои в синонимен ред с други средства за запълване на пауза.

5. Разглежданите двойни подложни конструкции в разговорната реч не са стилистично изразно средство. Те не са тук специална зададеност и стилистична подчертавка, а такива, каквато носят аналогични построения в ораторската реч и в някои жанрове на писмената художествена реч (срв. например "Тези ръце – те познаха труда и умората" (Е. Багряни)). Подобни конструкции в неспонтанното общуване по принцип са интонационно сегментирани и са особен начин за представяне на желаното съдържание, поради което служат като изразно средство на речта.

Разговорните субстантивно-прономинални подложни конструкции са проява на нормите на устното общуване, резултат от действието на универсалното в спонтанната реч правило за комуникативно удобство. Във всички случаи подобни конструкции са позволени или предизвикани от формалните изисквания на устната реч и са необходими за говорещия, за да бъде об-



в построяването на израза, и за слушащия, за да бъде информацията оптимално достъпна за него. Върху този извод едва ли може да хвърли сянка фактът, че често употребата им е механична и не е свързана с ясно основание за говорещия, че понякога границите между отделните функционални групи, както и между структури със и без дублиране се размиват и конструкциите се употребяват без особена нужда, просто по навик или аналогия. Все пак не трябва да се забравя, че става дума за спонтанно общуване, където готовите формули обяснимо се радват на голяма почит, където нормата е много по-толерантна и където речевият цайтнот и невъзможността за обратно авторедактиране предрешават и оправдават много неща.

## ЛИТЕРАТУРА

Грамматика, 1983: Грамматика на съвременния български книжовен език. Том 3: Синтаксис. С., 1983.

Ингве, 1965: Ингве, В. Гипотеза глубины. – Новое в лингвистике. Вып. IV. М., 1965.

Мирчев, 1974: Мирчев, К. Дублиране на подлога в развоя на българския език. Български език, 1974, кн. 6.

Недев, 1988: Недев, Ив. За удвоените части на изречението и за една разновидност на приложението. – Език и литература. 1988, кн. 2.

Пенчев, 1984: Пенчев, Й. Строеж на българското изречение. С., 1984.

Попов, 1958: Попов, К. Една руска конструкция в българския синтаксис. Славистичен сборник. Том I. С., 1958.

Попов, 1974: Попов, К. Съвременен български език. Синтаксис. С., 1974.

Сиротинина, 1974: Сиротинина, О. Б. Конструкции с плеонастическим местоимением в разговорной речи. Синтаксис и норма. М., 1974.